

Kriminalitetsutvikling og reaksjonspraksis i Norge i 1950-årene

Statistikk og politikk

Av riksadvokatfullmektig FRITHJOF GRIPNE.

I. Som en av de mulige årsaker til den sterke stigning i tenåringskriminaliteten her i landet, har det ofte vært pekt på 50-årenes lemfeldige reaksjonspraksis overfor unge lovbrøyttere. Like ofte har det imidlertid vært betvilt at det er noen slik årsakssammenheng, idet man har innvendt at reaksjonspraksis er blitt mildere også for lovbrøyttere over 20 år og for volds- og sedelighetsforbryttere, uten at man i disse kategorier har fått noen klart stigende tendens i antallet straffbare. (Jfr. *Anders Brattholm*, Lov og Rett nr. 7/1962, særlig s. 293.) Videre har det vært fremholdt at det ikke fant sted noen nevneverdig økning i bruken av påtaleunntatelse og betinget dom i 50-årene — at økningen i det vesentlige var avsluttet innen 1950.

Med denne argumentasjon som foranledning, vil det i det følgende bli gjort et forsøk på en statistisk belysning av sammenhengen mellom kriminalitetsutvikling og reaksjonspraksis. På grunnlag av kriminalstatistikken vil det først bli gitt en *summerisk oversikt* over kriminalitetsutviklingen og utviklingen i sanksjonspraksis i de siste 30 år (II). For så vidt angår lovbrøyttere under 18 år er det dog i første rekke *barnevernets praksis* i behandlingen av de påtalefritatte som interesserer (III), og for å kunne vurdere rekkevidden av endringene i 50-årenes reaksjonspraksis, er det også nødvendig med et visst kjennskap til de *lovendringer* som trådte i kraft omkring midten av 50-årene og *deres kriminalpolitiske bakgrunn* (IV).

Da imidlertid bruken av de ulike reaksjonsmidler generelt varierer ikke bare med forbrytternes alder og forbrytelsenes art, men også med forbrytternes tidligere kriminelle belastning og forbrytelsenes grovhet, må videre utviklingen søkes analysert med henblikk på forskjeller og endringer i *kriminalitetens tyngde*, herunder lovbrøtternes tidligere kriminelle belastning (V).

Ennvidere bør det søkes klargjort hva man skal forstå med *årsakssammenheng* mellom kriminalitetsutvikling og reaksjonspraksis samt drøftes under hvilke omstendigheter endringer i reaksjonspraksis i alminnelighet kan *påregnes* å få betydning for kriminalitetsutviklingen (VI). Først deretter kan man på statistisk grunnlag søke å gjøre seg opp noen mening om hvilken

betydning omlegningen av reaksjonspraksis omkring midten av 50-årene har hatt for den kriminalitetsutvikling som statistikken forteller om (VII).

Når man på grunnlag av kriminalstatistikken vil vurdere kriminalitetsutviklingen og utviklingen i reaksjonspraksis, er det nødvendig med et visst kjennskap til statistikken omfang og opplegg (a) og til betydningen av påtaleunntatelse etter h.h.v. barnevernsloven (b) og straffeprosessloven (c).

a) Inntil 1957 var kriminalstatistikken ensbetydende med *reaksjonsstatistikken*. Denne har oppgaver over domfelte, botlagte og påtalesfritatte — altså alle straffbare — for *forbrytelser* (motsatt forseelser, hvilket som hovedregel betegner lovbrudd som ikke kan medføre høyere straff enn fengsel i 3 måneder). Reaksjonsstatistikken omfatter likevel ikke straffbare for forbrytelser mot militære straffelov eller mot pris- og rasjoneringslovgivningen. — Telleenheten er reaksjonene, slik at en og samme person teller i statistikken med det antall reaksjoner han har pådradd seg i vedkommende år. — Fra 1957 har man også fått en landsomfattende *politistatistikk* eller *anmeldelsesstatistikk* med utførlige oppgaver over etterforskede og oppklarte forbrytelser.

b) *Påtaleunntatelse etter barnevernsloven* — før 1/7-1954 etter verge- rådsloven — kalles det når påtalemyndigheten i saker mod 14—17 åringer overlater til et sosialt forsorgsorgan — barnevernsnemnda, tidligere vergerådet — å avgjøre hvordan det skal forholdes overfor den påtalesfritatte. Forholdet blir da som når lovbrysteren er under straffbarhetsalderen (14 år). Disse påtaleunntatelser er ikke betinget. Saken blir endelig overlatt barnevernsnemnda til eventuell forføyning.

Nemnda kan henlegge saken uten noen forføyning eller treffe „særlige vernetiltak“. Det mest inngripende tiltak er å ta barnet „under omsorg“, hvilket for påtalesfritatte gutter over 14 år oftest betyr anbringelse i verneskole, i spesialskole for tilpasningsvanskelige barn, i kommunal observasjonsskole eller i behandlingshjem. De mindre inngripende tiltak — „forebyggende åtgjerder“ — er i første rekke tilsyn med hjemmet ved at det oppnevnes en tilsynsfører for barnet. Men nemnda kan også yde økonomisk støtte til hjemmet eller sørge for at barn over skolepliktig alder settes i videregående skole, i lære eller i annet arbeide uten at barnet fjernes fra hjemmet.

c) *Påtaleunntatelse etter straffeprosessloven* krever i forbrytelses- saker riksadvokatens samtykke. Slike påtaleunntatelser er praktisk talt alltid gjort betinget med 2 års prøvetid, og det kan også settes særlige prøvevilkår som tilsyn av vernelag, erstatning til fornærmede, alkoholforbud m. v. — omtrent som i en betinget dom. Begår den påtalesfritatte nye forsettlig lovbrudd eller bryter særlige betingelser for påtaleunntatelsen, kan påtalemyndigheten ta saken opp påny — senest innen 3 måneder etter prøvetidens utløp.

II. 1) *Fra begynnelsen av 30-årene og frem til 1950* hadde man i Norge en relativt gunstig kriminalitetsutvikling, men det var først i årene etter krigen at det kunne påvises en klar tendens i utviklingen. I årene 1947—49 sank antallet straffbare betydelig — ikke minst i de yngre aldersklasser. (Tabell 1.)

Tabell 1. *Straffbare og prosent påtalefritatte.*

År	Straffbare		Pst. påtalefritatte etter			Pst. påt.fr.		
	Ialt	14—20 år	Strpl.	B.v.l.	Ialt	14—20	21—24	25—
1931	5030	1392	14	4	18	46	12	5
1935	4677	1324	12	9	20	55	—	—
1939	5016	1419	11	10	21	58	—	—
1947	5515	1323	10	7	17	48	—	—
1949	4493	1034	11	10	21	61	13	7
1954	3871	1133	15	14	29	74	23	7
1959	5501	2525	12	30	42	80	18	6

For denne 20-årsperiode frem til 1950 lar det seg vanskelig slutte av kriminalstatistikken at reaksjonspraksis ble vesentlig „mildere“. Riktig nok var det i 30-årene en betydelig økning i *bruken av påtaleunntatelse* overfor lovbrutere under 21 år, men økningen gjelder kun påtaleunntatelse etter vergerådsloven og må sees i sammenheng med den endring i vergerådsloven som trådte i kraft 1/10-1934 — hvorved vergerådenes kompetanse ble utvidet til å omfatte barn opp til 18 år mot tidligere 16 år. En slik økning i bruken av påtaleunntatelse overfor personer under 18 år kan neppe ansees som en mildere praksis — snarere tvert om. Skolehjemsanbringelse ble brukt i langt større utstrekning i 30-årene enn etter krigen (jfr. nedenfor under III), hvorfor påtaleunntatelse etter vergerådsloven overfor 16—17 åringer ofte førte til langt mer inngripende reaksjoner enn om sak var blitt fremmet for retten. Derfor kunne da også generalsekretæren i Vernesambandet *Ivar Rummelhoff* i 1946 uttale — i forbindelse med bruken av påtaleunntatelse etter vergerådsloven — at „det er vår erfaring at der står megen skrekk av å komme under verjerådet, på grunn av muligheten for skolehjemsanbringelse“. („Trekk fra Vernearbeidet“ s. 15.)

Utviklingen i bruken av påtaleunntatelse er imidlertid forskjellig i de ulike forbrytelseskategorier. (Tabell 2 og 3.) Bemerkelsesverdige er det at prosenten påtalefritatte for *bruktstyveri av motor-kjøretøy* lå vesentlig høyere i 1939 enn i 1949, og at nedgangen praktisk talt i sin helhet gjelder påtaleunntatelse etter straffeprosessloven.

I *domstolspraksis* skjedde det en endring etter 1929 da grensen for betinget fengselsstraff blev hevet fra 3 mndr. til 1 år.

Tabell 2. Forbrytelsesart — Straffbare og pst. påtalefritatte.

	1939		1949		1954		1959	
	Str.b.	Påt.fr.	Str.b.	Påt.fr.	Str.b.	Påt.fr.	Str.b.	Påt.fr.
Vinn.f. ¹⁾	3272	25	3029	19	2553	34	4127	47
Brukst.	160	43	174	26	372	57	893	70
Voldsf.	875	14	704	10	566	7	516	12
Sedel.f.	265	19	322	29	292	33	286	38
Andre f.	604	8	438	19	460	27	572	34

¹⁾ Inkl. brukstyper av motorkjøretøy.

Tabell 3. Fordeling mellom straffeprosessloven og vergeråds-/barnevernsloven i prosent av antall straffbare.

	1939		1949		1954		1959	
	Strpl.	V.r.l.	Strpl.	V.r.l.	Strpl.	B.v.l.	Strpl.	B.v.l.
Vinn.f.	11	14	8	11	16	18	12	35
Brukst.	24	19	9	17	20	37	12	59
Voldsf.	12 ¹⁾	2	5	5	4	4	3	9
Sedel.f.	14	5	19	10	24	9	23	15
Andre f.	7	1	12	7	18	9	17	17

¹⁾ Ialt 108 påtaleunntatelser etter strpl., herav 85 for fosterfordrivelse, 7 menn og 78 kvinner.

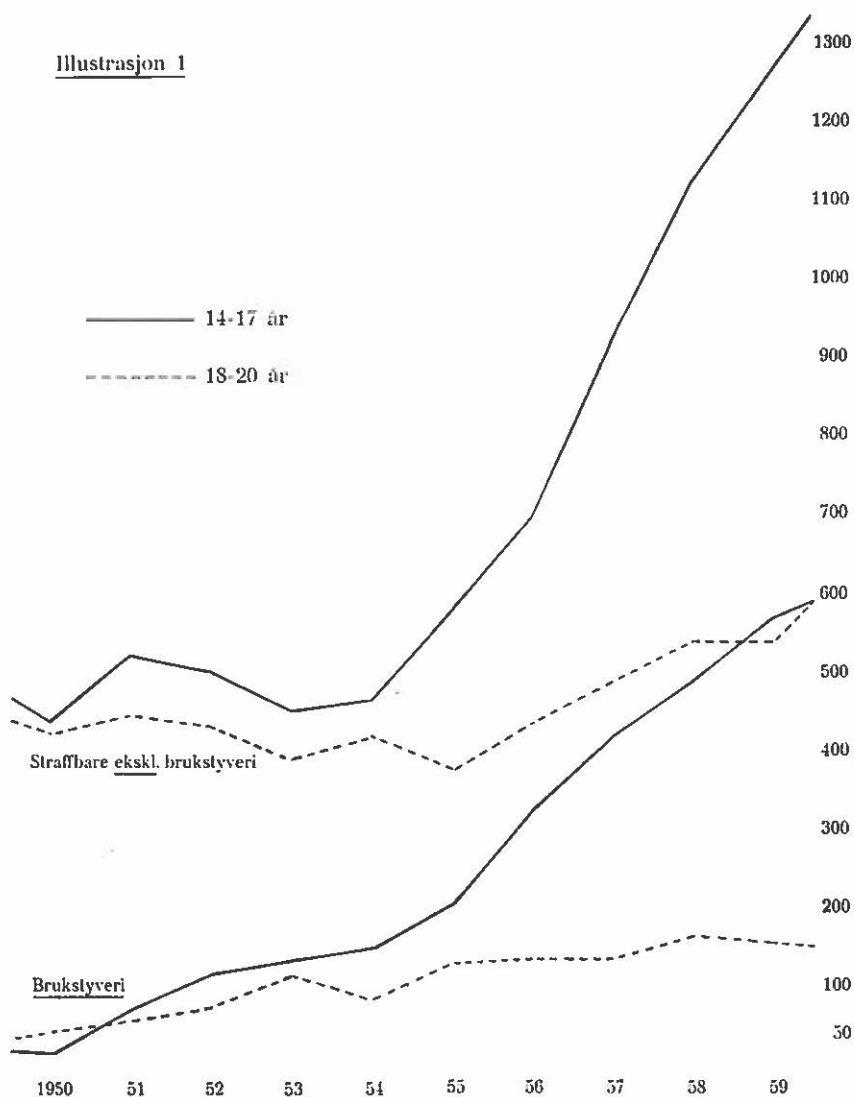
Andelen belignede fengselsstraffer gikk da opp fra 36 til over 40 % av samtlige fengselsstraffer. I 1949/50 var prosenten 44, som i midten av 30-årene. (Straffelovrådets innstilling om betinget dom m. v. s. 10, jfr. Kriminalstatistikken 1957 s. 43.)

2) I tidsrommet 1949—54 fortsatte nedgangen i det totale antall straffbare samtidig som antallet straffbare under 21 år viste noen økning. (Tabell 1.) Denne økning gjelder vesentlig 14—17 åringene og praktisk talt utelukkende kategorien brukstyper, jfr. illustrasjon 1.

I det samme tidsrom var det en sterk økning i bruken av påtaleunntatelse overfor lovbrutere under 25 år. (Tabell 4.) Størst var den relative økning i kategorien brukstyper, hvilket må sees i sammenheng med at en stadig større del av brukstyperne var under 18 år. (Tabell 5 og 6.) Samlet svarer økningen i antallet påtaleunntatelser for brukstyper til 80 % av totaløkningen i påtalefritatte — til 56 % av totaløkningen i påtalefritatte etter straffeprosessloven og til vel 100 % av totaløkningen i påtalefritatte etter vergerådsloven.

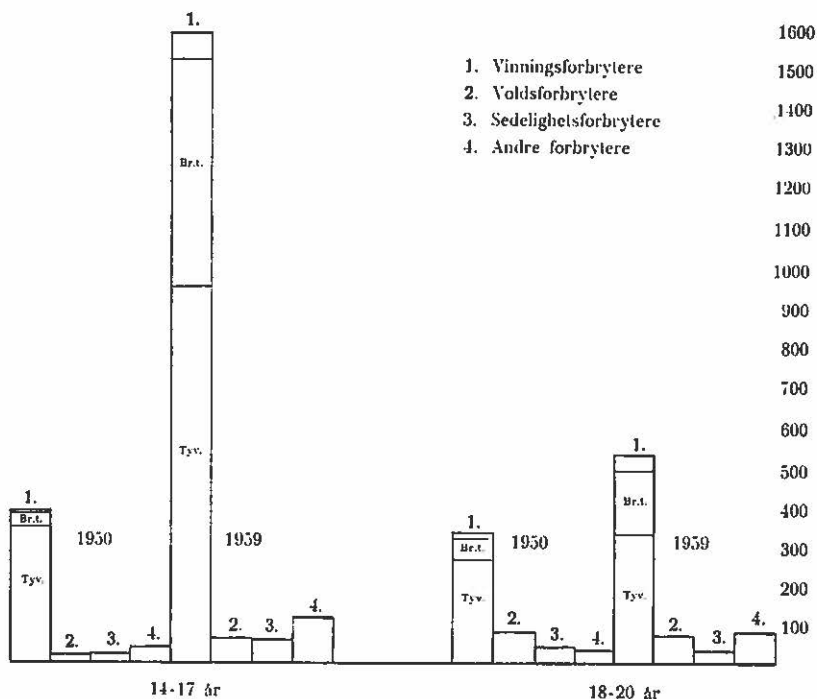
3) Den sterke kriminalitetsøkning satte inn etter 1954, jfr. illustrasjon 1 og 2.

Illustrasjon 1

Illustrasjon 2

Straffbare 14-20 år — 1950 og 1959

I femårsperioden 1954—59 var det en sterk stigning i antallet straffbare under 21 år, og da særlig i aldersklassen 14—17 år. Også straffbare over 21 år viste noen økning, men her var det ingen klar tendens. (Tabell 4.)

Tabell 4. Straffbare og prosent påtalefritatte i årene 1949—1960.

	14—17 år		18—20 år		21—24 år		25 år —		Ialt	
1949	540	86	494	34	759	13	2700	7	4493	21
1950	471	86	484	41	729	19	2472	8	4156	22
1952	631	93	517	52	577	24	2403	9	4128	29
1954	622	93	511	50	574	23	2164	7	3871	29
1955	794	94	515	46	563	22	2151	9	4023	32
1957	1341	94	630	53	715	24	2349	10	5035	40
1959	1826	95	699	43	589	18	2387	6	5501	42
1960	2006	92	792	34	644	13	2266	5	5708	40

Etter 1954 er det ikke lenger de rene brukstyver som dominerer bildet. Dette kan sees som et uttrykk for at man nå fikk en vesentlig tyngre ungdomskriminalitet enn i begynnelsen av 50-årene. Ifølge *politistatistikken* (anmeldelsesstatistikken) var det dog stadig brukstyveriene som øket sterkest. Forklaringen på at reaksjonsstatistikken og politistatistikken her viser et forskjellig bilde, kan være dels at brukstyvene ofte begikk lange serier av brukstyverier, dels at brukstyvene ofte begikk også andre forbrytelser med høyere strafferamme enn brukstyveri og derfor ikke ble registrert som brukstyver i reaksjonsstatistikken.

Tabell 5. Prosentandel straffbare og prosent påtalefritatte fordelt etter forbrytelsesart og alder 1950—1959.

	14—17 år		18—20 år		21—24 år		25 år —		Ialt	
	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.
<i>Vinnf.</i>										
1950	14	90	12	44		17		7	100	25
1952	18	96	13	58	13	22	56	7	100	32
1954	19	95	14	51	14	28	52	7	100	34
1955	24	95	13	51	13	26	50	9	100	38
1957	32	95	13	55	13	26	42	10	100	45
1959	39	95	13	45	10	18	39	6	100	47
<i>Voldsf.</i>										
1950	3	30	12	10		5		5	100	6
1952	3	61	11	7	20	11	66	9	100	11
1954	6	61	11	17	19	1	65	2	100	7
1955	4	61	14	17	22	7	60	5	100	9
1957	8	64	10	9	20	3	62	4	100	9
1959	12	73	13	4	18	1	57	4	100	12
<i>Sedel.f.</i>										
1950	9	81	13	67		61		13	100	33
1952	9	81	17	71	18	54	56	12	100	36
1954	9	100	12	72	13	31	65	17	100	33
1955	16	93	11	62	12	44	61	12	100	36
1957	9	93	11	69	20	38	58	13	100	32
1959	21	95	11	19	9	44	59	11	100	38
<i>Andre f.</i>										
1950	9	78	8	47		24		13	100	23
1952	13	85	8	46	11	28	68	13	100	27
1954	11	92	12	64	15	24	63	9	100	27
1955	13	92	12	48	13	15	62	14	100	28
1957	14	96	12	62	17	29	57	13	100	34
1959	20	98	13	49	11	34	56	8	100	34

Tabell 6. Brukstyveri av motorvogn — prosentandel straffbare og prosent påtalefritatte — 1950—1959.

	14—17 år		18—20 år		21—24 år		25 år —		Ialt	
	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.	Str.	Derav påt.fr.
1950	15		29						100	24
1952	39		25		18		18		100	53
1954	41		24		22		13		100	57
1955	45	94	28	43	14	18	12	3	100	58
1957	59	95	20	53	14	16	7	2	100	69
1959	64	96	18	44	9	6	9	7	100	70

I den samme femårsperiode viser *bruken av påtaleunntatelse* fortsatt en stigende tendens inntil 1957. (Tabell 4.) Da fikk man et omslag for så vidt angår aldersklassene over 18 år. Prosenten påtaleunntatelser var her i 1960 generelt kommet ned på førkrignivå. I aldersklassen 14—17 år var derimot presenten påtaleunntatelser noenlunde konstant frem til 1959, da den var 95.

Høyest nådde presenten påtaleunntatelser for *brukstyveri*. (Tabell 5 og 6.) — Økningen i påtalefritatte brukstyver svarer til 36 % av totaløkningen i påtalefritatte i denne femårsperioden — til 40 % av totaløkningen i påtalefritatte etter straffeprosessloven og til 36 % av totaløkningen i påtalefritatte etter barnevernsloven.

Etter 1955 — da domstolene fikk formelt ubegrenset adgang til å anvende betinget dom — ble det en sterk stigning også i *bruken av betinget fengselsstraff*. Av fengselsstraffene i 1954 var 41 % betinget. Etter lovendringen i 1955 steg presenten til over 55. Av de straffbare under 21 år var det i 1954 ca. 9 % som ble idømt ubetinget frihetsstraff inklusive arbeidsskole. I 1956 var presenten sunket til ca. 5. (Jfr. ellers tabell 7.)

Etter lovendringen i 1955 fikk man således en kumulert økning i *bruken av såkalte betingede reaksjoner*.¹⁾ I 1949 utgjorde disse ca. 50 % av alle straffbare — omtrent som før krigen. I 1954 var presenten 53 — i 1956 64. I 1959 var presenten 70, men økningen etter 1956 må i det vesentlige tilskrives økningen i antallet straffbare under 18 år, altså *økningen* i antallet påtaleunntatelser etter barnevernsloven.

III. I 1950-årene var det regelen at påtalemyndigheten overlot til *vergerådet/barnevernsnemnda* å treffe de nødvendige forføyninger overfor lovbrøyttere som var *under 18 år på tiden for sakens avgjørelse*. Når kriminalstatistikken viser at så vidt mange som mellom 5 og 10 % av de straffbare under 18 år fikk påtaleunnta-

¹⁾ Samtidig gikk antallet fengselsstraffer gjort betinget ved *benådning* betydelig ned, men dette betyr relativt lite for totalbildet.

Tabell 7. Prosentvis fordeling av reaksjonsmidlene i 1954 og 1956.

	14—17 år		18—20 år		21—24 år		25 år —		Ialt	
	1954	1956	1954	1956	1954	1956	1954	1956	1954	1956
Påt.fr.	93.4	93.5	49.7	50.3	23.0	26.5	7.4	9.8	29.1	35.9
Bøter	1.8	1.3	8.4	9.5	12.9	13.4	15.9	12.6	12.2	9.8
Bet.f. ¹⁾	3.2	3.6	24.1	29.6	29.1	36.1	28.3	36.5	23.8	28.2
Ub.f.	0.5	0.6	15.1	7.8	34.7	23.0	47.4	40.4	33.7	25.0
Arb.sk.	1.0	1.1	2.3	2.3	—	0.8	—	—	0.5	0.6
Sikring	0.2	—	0.4	0.5	0.3	0.2	0.9	0.8	0.6	0.5

¹⁾ Inkl. domsuttsettelse.

telse etter *straffeprosessloven*, beror dette på at man i statistikken grupperer etter alder på *forøvelstiden*. — For lovbrøtere under 17 år på forøvelstiden var det så å si en ufravikelig regel å avgjøre saken med påtaleunntatelse etter barnevernsloven, slik at prosenten påtalefritatte i aldersklassen 14 til og med 16 år var praktisk talt 100.

Slik kriminalitetsutviklingen har vært etter at barnevernsloven trådte i kraft 1/7-1954, blir følgelig *barnevernets praksis i behandlingen av de påtalefritatte* av særlig interesse. — Den høyeste kriminalitetsfrekvens viser idag 14-åringene. Den er dobbelt så høy som for 18-åringene.

Barnevernsstatistikken gir meget sparsomme opplysninger om hvordan det er blitt forholdt overfor de påtalefritatte. Hva statistikken først og fremst forteller er at ca. 90 % av påtaleunntatelsene etter barnevernsloven i årene 1955—58 ikke førte til noen barnevernsforføyning. Det ble m. a. o. *truffet vernetiltak overfor kun ca. 10 % av de påtalefritatte*. I Oslo var i 1955 forføyingsprosenten maksimum 9, idet 13 av 150 påtaleunntatelser meldt til nemnda resulterte i noe vernetiltak.

For årene 1957 og 1958 har man også oppgaver over *hvilke barnevernsforføyninger* som ble truffet overfor de påtalefritatte. Av de 10 % som det ble truffet vernetiltak overfor, kom omtrent halvparten „under omsorg“, d. v. s. i forpleining, fortrinnsvis i spesialskole eller verneskole. Men en betydelig del av dem som kom under omsorg var allerede fra før under omsorg — i 1958 de fleste. Av de „nye“ kommet under omsorg var det overfor halvparten tidligere truffet „forebyggende tiltak“, det vil som regel si tilsyn. (Tabell 8.)

Når det gjelder *vergerådernes praksis* i behandlingen av de påtalefritatte — altså før 1/7-1954 — er en statistisk belysning enda vanskeligere. *Vergerådsstatistikken* sondret ikke mellom påtalefritatte og andre barn som vergerådene tok seg av, og den har heller ikke noen aldersgruppering.

En viss mulighet for statistisk sammenligning av vergerådernes og barnevernsnemndenes praksis har man likevel i oppgavene

Tabell 8. Påtalefritatte gutter som det i 1957 og 1958 ble truffet verne-
tiltak for eller som tidligere var under behandling av barneverns-
nemnda (også i prosent av antall påtalefritatte).

	Påt.fr. etter b.v.l.	Vernetiltak			Herav under omsorg		
		Tidl.	Nye	Ialt	Tidl.	Nye	Ialt
1957	1067	29(2.6)	80(7.5)	109(10)	20(1.9)	29(2.7)	49(4.6) ¹⁾
1958	1289	78(6.1)	36(2.8)	114 (9)	40(3.1)	27(2.1)	67(5.2) ²⁾

1) Av de nye kommet under omsorg var det for 13 tidligere satt i verk forebyggende tiltak.

2) Av de nye kommet under omsorg var det for 16 tidligere satt i verk forebyggende tiltak.

over det totale antall anstaltsanbragte barn. Sammenligningen bør dog begrenses til anbragte gutter, idet piker hyppigst blir anbragt p. g. a. ikke-kriminelle forhold. Anstaltene som da kommer i betraktning blir verneskoler og spesialskoler for barn med tilpavningsvansker (tidligere skolehjem), observasjonsskoler (tidl. tvangsskoler) og behandlingshjem.

Nå har man for årene før 1955 ikke oppgaver over antall anbragte gutter fylt 14 år, men forutsettes aldersfordelingen å ha vært omtrent som i siste halvdel av 50-årene, var det i 50-årene en sterk nedgang i bruken av anstaltsanbringelse overfor gutter fylt 14 år — og da særlig omkring 1955.²⁾ Absolutt lavest lå antallet anbragte gutter fylt 14 år ved utgangen av 1955. Fra utgangen av 1954 til utgangen av 1955 har man den sterkeste nedgang både absolutt og i forhold til antallet gutter påtalefritatt etter barnevernsloven. (Tabell 9.)

Den sterke nedgang i antallet anstaltsanbringelser er påpekt av Johs. Andenæs i „Norges Barnevern“ 1959 s. 211. Her nevner han også at „man for en del år tilbake gikk til nedleggelse av skolehjem“. Grovt uttrykt mener Andenæs man kan si at „i forhold til antallet unge lovovertredere er antallet anbringelser halvert fra før krigen og fram til 1953, og halvert påny i de følgende år“. Han tar dog visse reservasjoner, „men selve totalbildet kan ikke rokkes av disse reservasjoner“, fremholder han. Og han tilføyer: „Særlig langt i retning bort fra anbringelse i anstalt ser det etter statistikken ut til at man er gått i Oslo.“

Det økende antall straffbare under 18 år førte raskt til en sprengning av institusjonskapasiteten, og de sterkt begrensede anbringelsesmuligheter for gutter over 14 år forteller kanskje mer enn noen statistikk om barnevernspraksis i behandlingen

²⁾ Hensett til at kriminaliteten etter 1950 er gått stadig lenger nedover i aldersklassene, kan det forøvrig være grunn til å regne med at det i begynnelsen av 50-årene var relativt flere av de anbragte som var fylt 14 år enn det var i siste halvdel av 50-årene.

Tabell 9. Gutter i Tvangs/Verneskoole, Skolehjem/Spesialskoole inkl. Obs.sk. og i Behandlingshjem ved utgangen av året.

	Tv./V.sk.	Sk.hj./Sp.sk.	Beh.hj.	Ialt	Fylt 14 år	Pst. av påt.fr. ¹⁾
1950	33	205	—	238		
1953	36	192	—	228		
1/7-54	53	157	10	220		
1954	59	145	8	212	123	25
1955	48	160	20	228	102	16
1956	50	187	33	270	140	17
1957	51	196	52	299	173	16
1958	49	199	63	311	175	14
1959	45	168	86	299	152	10

1) Gutter påtalefritatt etter vergeråds/barnevernsloven:

1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
405	341	486	531	492	490	626	801	1067	1289	1543

av de påtalefritatte i siste halvdel av 50-årene: Pr. 1/7-1954 hadde man 1 verneskole for 55 gutter i alderen 15—21 år. Kapasiteten er senere blitt 60 plasser. Videre hadde man 2 spesialskoler for tilpasningsvanskelige gutter i alderen 12—15 år med ialt 70 plasser. I 1957 fikk man også en spesialskoole for 20 gutter i alderen 15—18 år. Hertil kommer 3 kommunale observasjons-skoler for ialt 47 gutter i alderen 7—14 år. Den ene av disse skoler med ialt 15 plasser har senere hevet aldersgrensen til 16 år. Hertil kommer noen private behandlingshjem — et hjem for 18 gutter i alderen 12—18 år (nå nedlagt) og 3 hjem for ialt 39 barn av begge kjønn i alderen 4—17 år. (Barnevernsrundskriv nr. 4 og nr. 27.)

IV. Før utviklingen i 50-årene undergis en nærmere analyse, kan det være grunn til å se litt på *bakgrunnen for reaksjonspraksis* i disse årene.

1) De kriminalpolitiske strømninger i 50-årene var ikke av ny dato. Det er nok å nevne arbeidsskooleloven av 1928. Men det var først i 50-årene at *behandlingsidéene slo igjennom i praksis*. Dette skjedde på fengselsvesenets område ved opprettelsen av Ila sikringsanstalt og Berg arbeidsskoole i begynnelsen av 50-årene. Begge disse institusjoner tok i første rekke sikte på en kriminalterapeutisk behandling av de innsatte, h.h.v. lovbrytere med nedsett tilregnelighet og lovbrytere i alderen 18—23 år. Anbringelse i disse institusjoner var ikke å anse som straff.

2) *Barnevernsloven av 1953* — som 1/7-1954 avløste vergerådsloven av 1896 — forutsatte en omlegning av praksis i behandlingen av de yngste lovbrytere.

a) Angående spørsmålet om *tvangsanbringelse av barn* heter det i Barnevernskomiteens innstilling (s. 37):

„Verjerådsloven så det som sitt hovedformål å skape en systematisk ordnet tvangsoppdragelse istedenfor strafferettslig forfølgning. Det viktigste ledd i denne tvangsoppdragelsen var verjerådets adgang til å fjerne barn fra heimen og anbringe det i oppdragelsesanstalt eller i private familier. Loven ble ut fra dette syn innledet med en paragraf som fastsatte vilkåra for fjernelse og anbringelse. Til denne slutter seg § 23 som handler om anbringelse av barn over skolepliktig alder som tjenestetøyende, håndverkslærling, skipsgutt e.l. — Nærmest som subsidiære åtgjerder setter loven advarsel og formaning til foreldre og barn (§ 3) og refselse (§ 4).

Praksis har supplert loven med enkelte andre forebyggende tiltak. Verjerådet kan med samtykke av barnets foresatte sette heimen under tilsyn. Det kan videre vedta å fjerne barnet, men la vedtaket utstå på vilkår av at barnet ikke forser seg på nytt eller at foreldrene avholder seg fra drikke, uteflyng e.l. Når skolebarn begår mindre lovovrettelser, henstiller verjerådet ofte til skolen å tale barnet til rette.

Når forholdene i en heim eller barnets atferd eller tilstand er blitt slik at samfunnet (barnevernsnemnda) har funnet det påkrevd å gripe inn, bør en som foran nevnt bare i nødsfall skille barnet fra foreldreheimen.

I motsetning til det syn som lå til grunn for verjerådsloven, bør en etter komiteens mening i det lengste ved åtgjerder som står til rådighet søke å *hindre* at barnet blir skilt fra heimen. Med dette formålet må barnevernsnemndene i større grad enn hittil søke å få rettet på de uheldige forhold i heimen slik at bortsetting av barnet mest mulig kan unngås.“

b) Barnevernskomiteen hadde i sitt lovutkast sløyfet *refselser*, men hadde som *andre „åtgjerder“* foreslått:

„gi foreldrene en alvorlig advarsel og formaning om å oppfylle sine plikter mot barnet, foreholde barnet det uheldige i dets oppførsel og formane det til å oppføre seg bedre.“

Dette ble sløyfet av Sosialdepartementet etter at det var fremkommet kritikk gående ut på at slike bestemmelser bygget på et foreldet syn. Således hadde *Norsk Forening for Barnepsykiatri og Klinisk Barnepsykologi* uttalt bl. a.:

„De gamle synspunkter bar preg av at en oppfattet barns adferdsforstyrrelser som tegn på ondskap, synd og uartighet. Ifølge dette syn talte verjerådsloven om å avhøre, atvare og formane. Idag er dette syn foreldet. Forstyrrelser i barns atferd ses som en sykdom oppstått på grunn av medisinske og psykologiske årsaker, som hverken barn eller

foreldre i og for seg kan noe for. En fordømmer og formaner derfor ikke, men tilrettelegger årsaksforholdene og søker å råde bot på dem.“

Departementets begrunnelse for å sløyfe bestemmelsene om advarsel og formaning var

„at det bare vil være i relativt få tilfelle at en advarsel eller formaning har noen hensikt. Det vil dessuten være vanskelig å bedømme når en slik åtgjerd bør nyttes, og feil anvendelse av den vil kunne gjøre mer skade enn gagn.“ (Ot. prp. 56/1952 s. 15.)

I Sosialdepartementets barnevernsrundskriv nr. 3 av 20/5-1954 pekes det på at de tidligere bestemmelser om advarsel og formaning er gått ut av loven. „Slike åtgjerd er såleis ikke lenger tillatt“, heter det. (Om bruken av refselse og advarsel før 1954 vises til tabell 10.)

Tabell 10. Refselsler og advarsler m. v. etter vergerådsloven.

	1950	1953
Beslutninger om barn i alt	911	1074
Herav bortsatte	211	225
Henstilling om at barnet skal refses	41	84
Alvorlig advarsel og formaning til barnet	534	696
Ingen (kun advarsel til foreldrene)	125	69

3) Ved *straffelovsendringen av 3/6-1955* opphevet man enhver absolutt skranke for domstolene til å anvende betinget straff.

Siden lovendringen i 1929 hadde domstolene vært avskåret fra å gjøre en fengselsstraff betinget når denne var på mer enn 1 år, når den skyldige i løpet av de siste 5 år før den straffbare handling forøvelse hadde avsonet fengselsstraff, når han nå ble — eller tidligere var — dømt for visse grovere forbrytelser (ran, voldtekt m. v.), og når han nå ble idømt fengselsstraff for en straffbar handling forøvet i prøvetiden etter en betinget dom, idet i så fall begge straffer skulle fullbyrdes.

Ved de nye bestemmelsene av 1955 fikk domstolene adgang til å anvende betinget straff uansett forbrytelsens art. Når „særlige grunner“ talte for det, kunne også straffer på mer enn 1 år gjøres betinget likesom det da også kunne anvendes betinget straff overfor en lovbrøyer som hadde sonet frihetsstraff i løpet av de sidste 5 år før den straffbare handling ble foretatt eller som hadde foretatt den straffbare handling i prøvetiden etter en betinget dom.

I motsetning til Barnevernskomiteen som tilsiktet en omlegning av praksis, forutsatte Straffelovrådet at de nye reglene om betinget dom ikke skulle nødvendiggjøre noen vesentlig endring i domstolspraksis. Det viste seg imidlertid å være vanskelig for domstolene å holde igjen i bruken av betinget dom.

Det synes forøvrig alltid å ha vært vanskelig for domstolene å vise tilbakeholdenhet for så vidt. Allerede *Straffelovkomiteen av 1922* — som i 1925 avga innstilling til den lovendring man fikk i 1929 — uttalte at det „lar seg visstnok ikke nekte at man i vår rettspraksis navnlig i de senere år har gått altfor summarisk frem i anvendelsen av straffeutsettelse“, og at det måtte „på det sterkeste fremheves, at straffeutsettelsen ikke skal være noget kurant, noget som retten innrømmer tidligere ustraffede, når dommen ikke gjelder grove forbrytelser og der ikke er særlig grunn til å nekte den. Det må tvert om være særlige omstendigheter, som berettiger til en unntagelse fra lovens regel: Straffens fullbyrdelse.“ (Sitert etter Straffelovrådets innstilling s. 9.)

Så sterke formaninger finner man ikke i *Straffelovrådets innstilling av 1952*. Her heter det at det avgjørende bør „ikke være om gjerningsmannens sosiale prognose er god eller dårlig, men om den er like god eller bedre med betinget dom enn med ubetinget.“ Dog anser Rådet det „betenkelig å gå så langt i mildhet at lovovertræderen likefrem kan regne med at han vil slippe med betinget dom“. (Innst. s. 22.)

Før lovendringen i 1955 var det benådningsmyndighetens sak å bøte på særlige urimeligheter som straffelovens bestemmelser undertiden kunne føre til. Nå overtok domstolene — d. v. s. flere hundre dommere inklusive legdommere — utøvelsen av det skjønnsom som tidligere hadde vært tillagt benådningsmyndigheten. Men om domstolene fikk formelt ubegrenset adgang til å gjøre straffen betinget, var de etter loven fortsatt bundet av de fastsatte minimumsstraffer og etter straffutmålingspraksis (straffutmålingstradisjonen) fortsatt henvist til å utmåle straffens lengde etter et slags takstsystem som i prinsippet forutsatte en vurdering av straffverdigheten i det konkrete tilfelle. Den individuelle behandling var for så vidt begrenset til valget mellom betinget og ubetinget dom. Retten måtte ofte se seg avskåret fra å utmåle en individualpreventivt „passende“ ubetinget straff — og straffen ble da gjerne gjort betinget.

Bernhard Getz advarte i 1892 mot å innføre „den betingede Domfældelse som en Art „Benaadning“ for de Frihedsstraffe, som Retten efter almengyldige Straffeutmaalingsregler finder virkelig forskyldte, men som den til samme Tid finder som skadelige helst at burde søges undgaaede“. Dette begrunnet han bl. a. slik:

„Naar saaledes den belgiske Lov tilsteder overalt, hvor Retten ikke in concreto finder Grund til at idømme højere Straf end 6 Maaneders Fængsel, at udsætte med Fuldbyrdselen med den Virkning, at Straffen bortfalder, om inden et bestemt Antal, høist 5 Aar, ingen ny Forbrydelse begaaes, da vil denne Myndighed vanskelig kunne anvendes uden stor Vilkaarlighed. Tanken er, at Retten efter sin Opfatning af tiltaltes Person skal skjønne om, hvad i Tilfælde er bedst for denne og vil give de bedste Udsigter for en fremtidig Vandel: Straffen eller Straffrihe-

den. Klart er det imidlertid, at det at tillægge saadanne Hensyn en saa enorm Vægt lidet stemmer med de Begreper om Retfærdighed, som Strafferetten dog nødig bør løsrive sig fra, saa meget mere, som Domstolen til og med ofte vil maatte tage Fejl i sine Forsøg paa at skjelne Bukkene fra Faarene. I Grunden maatte vistnok Principet lede til Straffens Eftergivelse som Regel, da man vel ikkun sjelden kan sige, at Fængselsstraffen vil gavne Individet, allermindst hvor dens Ordning er anerkjendt slet; men herved vilde Straffetruselens Effektivitet lide et altfor stort Skaar.“ (Forhandlinger ved Den norske Kriminalistforenings første møde i oktober 1892, s. 142.)

4) En individualiserende behandling forutsetter at de rettsutøvende myndigheter får det nødvendige materiale til å skjønne over. Samtidig med de nye reglene om betinget dom ble det derfor i Straffeprosessloven (§ 264) tatt inn en bestemmelse om at det under etterforskningen også bør tilveiebringes nødvendige „opplysninger om siktedes livsførsel og øvrige personlige forhold“. Videre heter det at „gjelder saken en person under 23 år som er siktet for en forbrytelse, bør i alminnelighet en nærmere personundersøkelse være foretatt“.

De nye bestemmelsene førte straks til *en betydelig økning i antallet personundersøkelser* (vernelagsundersøkelser). Deretter gikk imidlertid antallet nedover, for igjen å begynne å stige i 1958. *I 1955—56 innhentet politiet personundersøkelse i praktisk tall alle saker mot personer under 23 år* når ikke saken ved påtaleunntatelse ble overført til barnevernsnemnda.³⁾

I henhold til påtaleinstruksen har vernelaget også til oppgave i forbindelse med personundersøkelsen å avgi „uttalelse om hvorvidt foreningen kan anbefale at påtale unntales eller betinget dom anvendes og i tilfelle på hvilke betingelser“. Det var i 50-årene meget sjelden at vernelaget ikke anbefalte en betinget reaksjon, og vernelagets innstilling ble regelmessig tillagt stor vekt.

5) De nevnte lovreformer omkring midten av 50-årene hadde vidtrekkende virkninger. „Behandlingslinjen“ hadde den gang almen tilslutning, og behandlingsoptimismen var på sitt høyeste. Politi, påtalemyndighet og domstoler fulgte lojalt de nye signaler, og barnevernsnemndene neppe mindre. — Resultatet ble en betydelig nedgang i bruken av ubetingede reaksjoner overfor unge lovbrøyttere (jfr. foran under II 3) og III).

³⁾ Antall personundersøkelser foretatt ved vernelagene var i budsjettåret 1954—55 ca. 1100. I 1955—56 var tallet steget til over 1400, men gikk deretter nedover. Først i 1961 var tallet igjen like høyt som i 1955—56 — om enn relativt langt lavere. I Oslo var tallene de tilsvarende år h.h.v. 382, 570 og 531.

V. 1) Det viktigste i relasjon til kriminalitetsutviklingen er dog ikke selve nedgangen i bruken av ubetingede reaksjoner. Spørsmålet må være overfor *hvilke kategorier* av lovbrøyttere det fant sted en mer begrenset bruk av slike reaksjoner. *Det er ikke mulig ved statistiske metoder å belyse forskjeller og endringer i reaksjonspraksis uten at kriminalitetsutviklingen analyseres med henblikk på variasjoner i slike forhold som etter de rettsutøvende myndigheters vurderingspraksis har generell betydning ved valg av reaksjonsmiddel.* Dette er i første rekke forbrytelsenens art og grovhet og forbryternes alder og kriminelle belastning — residivhyppighet, arten av tidligere reaksjoner m. v.

Nå gir kriminalstatistikken sterkt begrensede muligheter for en slik analyse av kriminalitetsutviklingen. Det lar seg gjøre i noen utstrekning å fordele de straffbare på visse aldersklasser og forbrytelseskategorier, men først *etter 1956* har man visse muligheter for en belysning av variasjoner i *kriminalitetens tyngde* — herunder de straffbares tidligere kriminelle belastning. Siden 1957 har man i reaksjonsstatistikken fått oppgaver over antall tidligere straffbare — mot før kun tidligere straffelte — og i 1957 fikk man en landsomfattende politistatistikk med detaljerte oppgaver over etterforskede og oppklarte forbrytelser. Dog skulle oppgavene for årene 1957—60 også kunne kaste et visst lys over utviklingen i årene umiddelbart forut.

Som et *utgangspunkt* for bedømmelsen av kriminalitetens tyngde i de forskjellige aldersklasser og forbrytelseskategorier synes det naturlig å bruke *den prosentvise andel residivister*, d. v. s. tidligere straffbare for forbrytelser. Andelen residivister skulle kunne gi et brukbart kriterium på de straffbares generelle belastning, og senere kan bildet suppleres med bl. a. de opplysninger *politistatistikken* gir om bevegelsene i kriminalitetens tyngde.

Da bruken av de ulike reaksjonsmidler varierer med kriminalitetens tyngde, synes det hensiktsmessig å ha *andelen residivister* for øye ved vurderingen av den relative sanksjonsfordeling i de ulike aldersklasser og forbrytelseskategorier. Går eksempelvis andelen residivister i en bestemt forbryterkategori *ned* i en grad som noenlunde svarer til nedgangen i andelen ubetingede reaksjoner, kan dette tyde på at praksis med hensyn til bruken av betingede reaksjoner er den samme som før — m. a. o. at økningen i det relative antall betingede reaksjoner beror på at forbryterne i vedkommende kategori er generelt mindre belastet enn tidligere. Går derimot andelen residivister *opp* samtidig som det relative antall ubetingede reaksjoner går *ned*, tyder dette på at praksis er blitt mildere — m. a. o. at de lovbrøyttere som slipper med en betinget reaksjon, er generelt tyngre belastet enn tidligere.

Fra og med 1957 gir som nevnt reaksjonsstatistikken opplysning om antallet tidligere straffbare. Sammenholder man andelen

frihetsberøvende reaksjoner med andelen residivister i de ulike aldersklasser av *mannlige lovbrytere i 1958*, blir forholdet dette: Andelen ubetingede frihetsberøvelser i aldersklassen 14—17 år utgjorde 5 % av samtlige reaksjoner — 4 % „under omsorg“ og knappe 1 % arbeidsskole eller ubetinget fengsel. Andelen residivister var 18 %. (Denne prosenten gjelder både menn og kvinner, men kvinnene er relativt så fåtallige at dette ikke skulle gjøre noen vesentlig forskjell i nærværende sammenheng.) Det var således *maksimum vel en fjerdepart* av residivistene som ble gjenstand for en frihetsberøvende reaksjon. I aldersklassen 18—20 år var andelen frihetsberøvende reaksjoner 16 % — arbeidsskole eller ubetinget fengsel — og andelen residivister 29 %. Her var det således *maksimum noe over halvparten* av residivistene som fikk en ubetinget frihetsstraff. I aldersklassen 21—24 år var de tilsvarende prosentall 30 og 43, altså *maksimum vel to tredjeparter* av residivistene som fikk en ubetinget frihetsstraff. I aldersklassen 25 år og eldre var forholdet praktisk talt det samme, idet prosentallene her var henholdsvis 40 og 59.

Forutsettes nå den *tyngst* kriminelt belastede gruppen lov- brytere å utgjøre et antall svarende til eksempelvis *en tredjedel av residivistene*, blir forholdet at det i 1958 overfor *maksimum fem sjettedeler* av de tyngst belastede 14—17 åringer ble truffet noen frihetsberøvende forføyning. I de øvrige aldersklasser var derimot andelen ubetingede frihetsstraffer (under den samme forutsetning) tilstrekkelig til å kunne dekke alle de *tyngst* belastede, og marginen var relativt størst i de høyere aldersklasser.

Man har her et uttrykk for i hvilken grad reaksjonspraksis i siste halvdel av 50-årene varierte med forbryternes alder. Et uttrykk herfor har man også deri at 90 % av samtlige straffbare 14—17 åringer i 1958 slapp med en „*reell*“ *påtaleunntatelse*, d. v. s. en *påtaleunntatelse* uten noe etterfølgende barneverns- tiltak av mer inngripende art. (Det var 5 % av 14—17 åringene som fikk betinget dom eller bot.) I de øvrige aldersklasser var prosenten *påtalefritatte* h.h.v. 45, 19 og 7.

Vil man illustrere den prosentvise sanksjonsfordeling sett på bakgrunn av den kriminelle belastning, kan det være hensikts- messig å bruke „*prosentøyler*“, jfr. illustrasjon 3.

Øverst i hver søyle tenker man seg de *tyngst* kriminelt belaste- de — straffbare av hva man kan kalle 3. *belastningsgrad*. Disse forutsettes da (som i eksemplet foran) å utgjøre en tredjedel av antallet residivister. Forutsettes de straffbare av 2. *belastnings- grad* å utgjøre et antall svarende til residivistene forøvrig, utgjør de følgelig dobbelt så mange som de tyngst kriminelt belastede, mens de straffbare av 1. *belastningsgrad* utgjør et antall svarende til førstegangsforbryterne. — En slik belastningsgradering er begrunnet i den erfaring at de mindre kriminelt belastede utgjør de tallmessig største gruppene av lov- brytere, hva *Nils Christie*

Illustrasjon 3

Sanksjonsfordeling 1958 — Menn

3. belastingsgrad = tyngst belastede
 2. " = øvrige residivister
 1. " = forstegangsforbr.

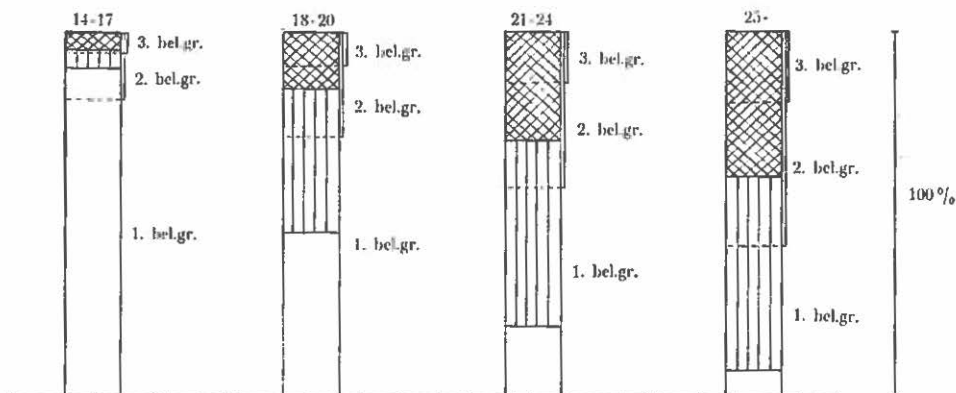
Ubet. frihetsberøvelser

Betinget dom el. bot

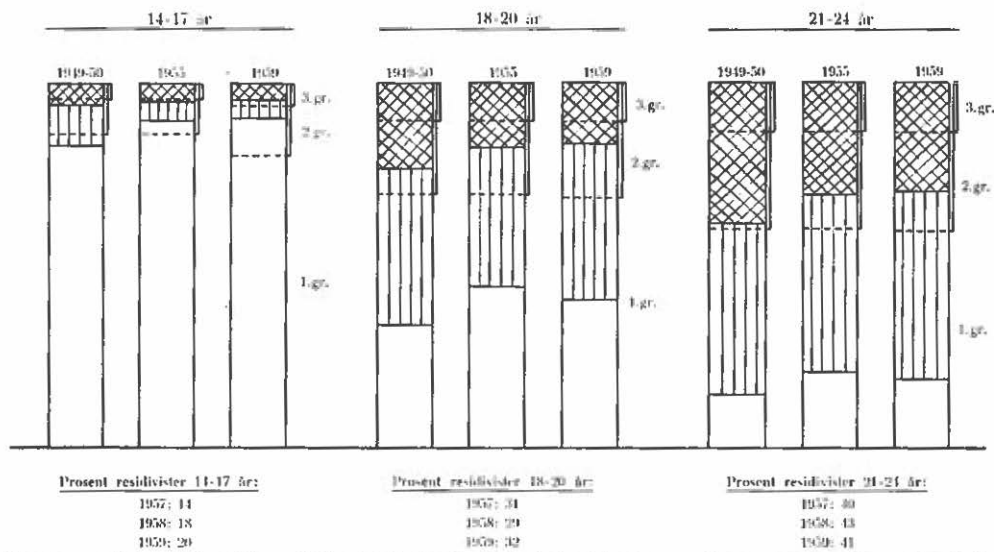

„Reelt“ påtaleunntatelse

Illustrasjon 4

Sanksjonsfordeling 1949-50, 1955 og 1959 — Menn

har illustrert ved å tenke seg lovbyrterne plasert i *en lagdelt pyramide* med de tyngst belastede øverst i spissen av pyramiden. (Dagbladet for 18/4-1962.)

Øverst i søylen plasseres også *de strengeste reaksjoner* — de ubetingede frihetsberøvelser — idet det *inntil videre forutsettes at de strengeste reaksjoner anvendes overfor de tyngst kriminelt belastede lovbyrtere.*

Poenget ved slike søyler er at man ved å sammenholde søylene for *ulike år og forbryterkategorier* lettere vil kunne vurdere h.h.v. *endringer og forskjeller* i sanksjonspraksis.

2) *Illustrasjon 4* viser et forsøk på en oppstilling av slike søyler for mannlige forbrytere i aldersklassene 14—17, 18—20 og 21—24 år i årene 1949/50, 1955 og 1959.

Som man ser er det alle år stor *forskjell* i sanksjonspraksis for de ulike aldersklasser. Ved en sammenligning av aldersklassen 14—17 år med de eldre aldersklasser må man dog ha for øye at barnevernsanbringelsene er av *gjennomgående lengre varighet* enn fengselsstraffene. Dette har sin betydning i prevensjonshen-seende (jfr. nedenfor under VI 2).

Når det gjelder *endringene* i den relative bruk av frihetsberø-vende reaksjoner, vil på den annen side *antallet barnevernsan-bringelser kunne økes ved en forkortelse av den gjennomsnittlige anbringelsestid*, hvilket vil kunne være aktuelt når det er plass-mangel i barnevernsinstitusjonene. Ved vurderingen av endrin-gene i praksis overfor 14—17 åringene bør man derfor fortrinnsvis ha for øye „beholdningen“ av barnevernsanbragte. (Jfr. tabell 9.) I de øvrige aldersklasser stiller det seg for så vidt noe annerledes. Innenfor relativt korte tidsrom vil straffutmålingstradisjonen (domstolspraksis) vanskeliggjøre store endringer i fengselsstraf-fenes lengde. Men en tendens til å korte ned på fengselsstraffenes lengde var det nok i 50-årene, slik at endringene i sanksjons-praksis også for forbrytere over 18 år for så vidt må antas å være noe større enn sanksjonssøylene forteller om.

Videre må bemerkes at da det for årene før 1957 ikke finnes oppgaver over antall tidligere straffbare, er det *forutsatt at øk-ningen i prosenten residivister begynte først etter 1957*. Det er dog grunn til å tro at økningen i prosenten 14—17 årige residivister satte inn allerede i 1955 — samtidig med den sterke stigning i antallet tyvsforbrytere i denne aldersklassen — slik at endrin-gene i sanksjonspraksis overfor de yngste lovbyrtere av denne grunn formentlig er større en illustrasjonen viser.

Ennvidere er det, i mangel av eksakte oppgaver over trufne barnevernsforføyninger for andre år enn 1957 og 1958, *forutsatt at det relative antall barnevernsanbragte 14—17 årige gutter var konstant i 50-årene, nemlig 4 % av de straffbare, som i 1957—58*. Det er dog lite tvilsomt at det relative antall barnevernsanbragte

Tabell 11. Siktete med minst 2 forbrytelser. Prosenttall.

	1957	1958	1959	1960
Alle (også under 14 år)	19	22	24	25
Grovt tyveri	40	49	51	54
14—17 år	26	28	30	33
Grovt tyveri	46	57	55	60
18—20 år	25	26	31	28
Grovt tyveri	52	51	59	59
21—24 år	23	25	29	28
Grovt tyveri	49	55	59	62

sank betydelig i løpet av 50-årene (jfr. foran under III), hvorfor endringene i sanksjonspraksis overfor 14—17 årige gutter må antas å være *vesentlig større* enn illustrasjonen viser.

Når det gjelder variasjonene i *kriminalitetens tyngde*, kan bildet suppleres noe ved hjelp av *politistatistikken*. Denne viser nemlig at *prosenten siktete under 25 år med mer enn én forbrytelse* gikk betydelig opp i årene 1957—60, og da særlig i kategorien *grovt tyveri*. (Jfr. tabell 11.)

Nok et kriterium på kriminalitetens tyngde har man i *forholdet mellom grove og simple tyverier*. Ifølge *reaksjonsstatistikken* var det i årene 1957—60 blant tyvene (ekskl. brukstyvene) i aldersklassen 18—20 år en betydelig økning i andelen straffbare for grovt tyveri (i realiteten innbruddstyveri), idet prosenten gikk opp fra 43 til 52. I aldersklassen 14—17 år finner man ikke en tilsvarende oppgang, idet prosenten her alle fire år lå på omkring 50 — i 1957 og 1960 begge år på 52.⁴⁾

Etter dette synes det ikke tvilsomt at det var i de yngste aldersklasser at situasjonen var mest kritisk i 50-årene. *Stadig flere av de tyngst kriminelt belastede 14—17 åringer gikk klar av de frihetsberøvende reaksjoner*.

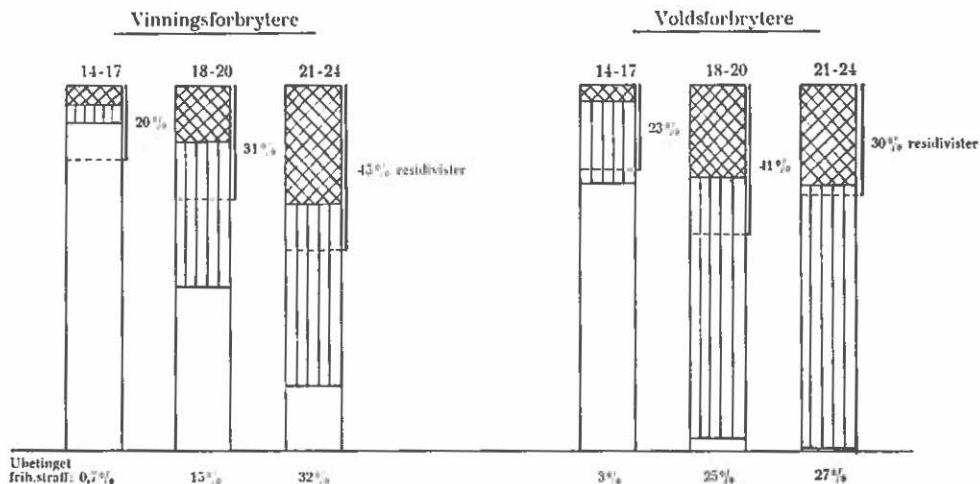
3) Sanksjonspraksis er imidlertid forskjellig for *ulike forbrytelseskategorier*, f. eks. for vinningsforbrytelser og voldsforbrytelser, hva illustrasjon 5 antyder.

Opplegget av reaksjonsstatistikken før 1957 gjør det imidlertid ikke mulig å foreta en tilfredsstillende oppspaltning etter forbrytelseskategori. Dessuten gir barnevernsstatistikken slett ingen

⁴⁾ Ser man på andelen grovt tyveri av det *totale* antall straffbare for tyveri (ekskl. brukstyveri), blir naturligvis stigningen langt sterkere — p.g.a. den sterke stigning i kriminaliteten i de yngste aldersklasser hvor prosenten grovt tyveri er særlig høy. Likevel kan utviklingen i totaltallene ha en viss interesse: Prosenten grovt tyveri lå i 1939 høyere enn i 1949 — h.h.v. 38 og 30 % — og stigningen kom først etter 1955. Dette år var prosenten 27. Året etter var den 37. (I 1960 var den 47.)

Illustrasjon 5

Sanksjonsfordeling 1959 — menn og kvinner:

mulighet for en slik oppspaltning når det gjelder de påtalefritatte etter barnevernsloven. I illustrasjon 5 er derfor de *barnevernsanbragte* fordelt skjønnsmessig.

Forøvrig kunne man ikke nøye seg med en oppdeling i de vanlige fire hovedkategorier. Det er store forskjeller i utviklingen innen hver av disse, f. eks. for ran og tyveri. Således kan det ikke sees å være noen økning i bruken av påtaleunnlatelse overfor ransforbrytelse — selv ikke i de yngste aldersklasser — og det kan heller ikke sees å være noen stigende tendens i antallet ransforbrytelse — selv ikke i de yngste aldersklasser.

4) Ved oppstillingen av sanksjonssøylene ble det forutsatt at de strengeste reaksjoner ble anvendt overfor de *tyngst* kriminelt belastede. Denne forutsetning svikter i særlig grad i kategorien *unge tyvsforbrytelse*.

a) Når det gjelder *lovbrytelse under 18 år* — hvor det i første rekke er barnevernets praksis som interesserer — vil nok kriminalitetens tyngde (den enkeltes tidligere kriminelle forhold og forbrytelsenes antall og grovhet) i alminnelighet være et vesentlig vurderingsmoment når barnevernsnemndene treffer sine avgjørelser, men ofte vil andre forhold være utslagsgivende. I hvert fall må det antas at de mange hundre barnevernsnemnder følger en vesentlig mer uensartet vurderingspraksis enn påtalemyndigheten og domstolene gjør. Videre er det grunn til å regne med at nemndene ved avgjørelsen av spørsmålet om institusjonsanbrin-

gelse, ofte legger størst vekt på forholdene i lovbrysterens hjem og om hans foreldre *ønsker* ham anbragt. Endelig har man plassmangelen i barnevernsinstitusjonene, et forhold hvis betydning er øket i takt med den absolutte økning i antallet påtalefritatte etter barnevernsloven. De mest iherdige residivister kom i siste halvdel av 50-årene — som idag — ofte ikke lenger enn til barnevernsinstitusjonenes lange ventelister, samtidig som plassene tildels var belagt med barn som kanskje like gjerne kunne ha vært spart for en årelang frihetsberøvelse.

I *St.prp. nr. 62/1961—62* om opprettelse av et statens senter for barne- og ungdomspsykiatri sies det slik:

„De tiltak som hittil er truffet har i det hele vært svakt forankret i vitenskapelig analyse av problemene. Den naturlige konsekvens er derfor at de få institusjoner vi i dag har, ikke blir utnyttet optimalt, og at pasienter, foreldre, barnevernsnemnder og andre lett får inntrykk av at vernet er preget av tilfeldighet.“

b) *Gjelder en reaksjon flere forhold, blir det lovbrudd som har den høyeste strafferamme avgjørende for rubriseringen i reaksjonsstatistikken.* Som følge herav gir statistikken et fortegnet bilde av sanksjonspraksis, og da særlig i kategorien vinningsforbrytelser hvor strafferammene er relativt høye og reaksjonspraksis relativt mild. Når en vinningsforbryter får en ubetinget dom, beror dette ikke sjelden på at han samtidig dømmes for en forseelse som det av generalpreventive grunner reageres strengt mot.

Størst praktisk betydning har for så vidt *kombinasjonen av vinningsforbrytelse og forseelsen „promillekjøring“*, hvor praksis er særlig streng og konsekvent, men noe tilsvarende gjelder ved kombinasjon av vinningsforbrytelse og militær forseelse.⁵⁾

Likeledes kan statistikkføringen bli misvisende ved *kombinasjon av ulikeartede forbrytelser*, f. eks. ved kombinasjon av vinningsforbrytelse og voldsforbrytelse. Idømmes 45 dager ubetinget fengsel for grovt tyveri og vold mot politiet, vil tyveriet avgjøre rubriseringen i reaksjonsstatistikken, men det er sannsynligvis voldsforbrytelsen som har avgjort straffen for så vidt som denne er gjort ubetinget.

Av de i 1954 og 1956 ubetinget fengselsdømte forbrytere under 23 år ble h.h.v. 20 og 30 % samtidig dømt for promillekjøring. Dette gjaldt begge år for hele 60 % av de tidligere ikke strafferegistrerte, som utgjorde en tredjepart av de fengselsdømte. Kombinasjonen var her som regel brukstyveri og promillekjøring, og fengselsstraffen var oftest ganske kortvarig. — De øvrige 40 %

⁵⁾ I 1960 ble 1818 personer satt i fengsel p.g.a. promillekjøring, 108 p.g.a. militære forseelser, og 1130 p.g.a. forbrytelser. I aldersklassen 18—20 år var de tilsvarende tall 92, 23 og 77, og i aldersklassen 21—24 år 277, 71 og 187.

av de tidligere uregistrerte som i 1956 fikk ubetinget fengselsstraff, var dømt for drap, ran eller vold mot politiet.⁹⁾

Av de tungt kriminelt belastede ungdomsforbrytere er det således enda færre som blir gjenstand for frihetsberøvende reaksjoner enn hva illustrasjon 4 antyder eller hva reaksjonsstatistikken kunne gi grunn til å tro, og dette gjelder først og fremst kategorien tyvsforbrytere.

VI. 1) Foran er søkt statistisk belyst sammenhengen mellom kriminalitetsutviklingen og utviklingen i sanksjonspraksis i 50-årene. Når det gjelder spørsmålet om årsakssammenheng, kan det være hensiktsmessig å sondre mellom „direkte“ og „indirekte“ årsakssammenheng.

Direkte årsakssammenheng vil man kunne tale om når det skjer en endring i kriminalitetsutviklingen som følge av en egentlig endring i reaksjonspraksis, d. v. s. en notorisk omlegning av praksis m. h. t. anvendelsen av reaksjonsmidlene, eventuelt en endring i selve reaksjonsmidlene eller en endring i den praktiske gjennomførelse (fullbyrdelse) av reaksjonene. Slike egentlige endringer i praksis lar seg innenfor korte tidsrom sjelden påvise statistisk uten i forbindelse med vesentlige lovendringer. Kjente unntagelser har man i rettsåndhevelsen under den såkalte politiløse tiden i Danmark og under rascopptøyene i London for noen år siden. For Norges vedkommende har man det beste eksempel på en notorisk omlegning av reaksjonspraksis i midten av 50-årene i forbindelse med de lovreformer som da ble satt i verk.

Indirekte årsakssammenheng kan man tale om når en endring i kriminalitetsutviklingen er betinget av at de rettsutøvende myndigheter opprettholder en innarbeidet praksis under vesentlig endrede forhold — etter at forutsetningene for praksis svikter.

Enten det gjelder en egentlig eller en uegentlig endring i bruken av et reaksjonsmiddel, vil endringene kunne bevirke at reaksjonsmidlet skifter karakter — sett fra et prevensjonssynspunkt. Etterhvert som man gjør mer utstrakt bruk av betingede reaksjoner overfor en bestemt kategori lovbrøyttere, vil disse reaksjoner her tape sitt preg av „særbegunstigelse“ og dermed sin betydning som oppmuntring og positiv stimulans til lovlydighet. Den betingede reaksjon kan få en så utstrakt anvendelse — en slik grad av påregnelighet — at den helt taper sin tosidige karakter og blir kun en advarsel. Hvis dessuten kjente brudd på betin-

⁹⁾ De tidligere strafferegistrerte som fikk ubetinget fengselsstraff i 1954 og 1956 hadde bak seg henholdsvis 2½ og 3 reaksjoner, og halvparten av dem hadde også minst én ubetinget dom på fengsel eller arbeidsskole. 10 % av dem gikk igjen i statistikken over ubetinget fengselsdømte flere ganger samme år.

gelsene regelmessig ikke får de konsekvenser som det er truet med, vil reaksjonen også som advarsel kunne tape sin motive-rende evne. (Jfr. *Ørnulv Ødegård*, NKA 1959 s. 101.) Reaksjonen vil endog kunne virke som en bagatellisering av forbrytelsen, og da særlig reaksjonene påtaleunnløst og „domsutsettelse“ som ikke gir noe mål for straffverdigheten — forbrytelsenes antall og grovhet gjør ingen forskjell. Dette ser man hyppigst når det gjelder brukstyveri — „vår tids epleslang“.

Da det imidlertid er *midten av 50-årene* som har størst krav på oppmerksomhet, kan det være grunn til i første rekke å søke belyst *den direkte årsakssammenheng* og stille spørsmålet slik: *Under hvilke omstendigheter* kan det forventes *umiddelbare og statistisk påviselige* prevensjonsvirkninger av *egentlige* endringer i reaksjonspraksis?

Det ville føre for vidt å gå utførlig inn på dette spørsmål, men noen momenter skal påpekes.

2) Umiddelbare *individualpreventive* virkninger lar seg lettest påvise når det gjelder forholdet mellom bruken av frihetsberøvende reaksjoner og *graden av uskadeliggjørelse av iherdige residivister*. Det vil for så vidt alltid være en årsakssammenheng mellom reaksjonspraksis på den ene side og residivenes og residivistenes antall på den annen side. Man kan her tale om residivistenes „omløpshastighet“ eller „aksjonspotens“. I en slags analogi med læren om pengenes omløpshastighet kan man kanskje si at jo mindre fangebeholdningen av residivister er i forhold til den residivrisiko disse representerer, desto større blir residivistenes omløpshastighet. For så vidt skulle man i *kriminalstatistikken kunne påregne en umiddelbar økning i antallet residivister (og antall forbrytelser forøvet av residivister) når det skjer en vesentlig innskrenkning i bruken av frihetsberøvende reaksjoner overfor iherdige residivister* — ved øket bruk av betingede reaksjoner eller ved forkortelse av frihetsberøvelsens varighet, eventuelt ved reduksjon av uskadeliggjørelsens effektivitet, f. eks. ved bruk av åpne anstalter eller permisjonsordninger.⁷⁾

Videre må det antas — bl. a. på grunnlag av statistiske undersøkelser — at *residivrisikoen er generelt størst blant vinningsforbryterne* — særlig *tyvsforbryterne* — og at *den er desto større jo yngre lobbryteren er når han starter som vinningsforbryter*. (Jfr. *Knut Sveri*, NTFK 1962 s. 35.)

Etter dette kan det ikke forbause at prosenten residivister i

⁷⁾ Ifølge *Kåre Bødal* var det over halvparten av 50-årenes arbeidsskoleelever som pådrog seg en eller flere straffereaksjoner for nye forbrytelser i arbeidsskoletiden — som oftest tyverier forøvet under rømning eller permisjon fra skolen. („Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater“ s. 118.) Forholdet synes å være noe lignende for gutter tatt „under omsorg“ av barnevernet. (Jfr. tabell 8.)

aldersklassen 14—17 år gikk sterkt opp i siste halvdel av 50-årene. I 1957 var prosenten 14 — i 1960 23, og som foran nevnt er det grunn til å tro at økningen i andelen residivister begynte allerede i 1955.

3) Umiddelbare *generalpreventive* virkninger vil i alminnelighet bare kunne påregnes i lovbryterens nærmeste miljø — og da forutsatt at det i dette miljø finnes minst én potensiell lovbytter. Skal imidlertid slike virkninger kunne påregnes å gi statistisk påviselige utslag, må det fortrinsvis være i de forbryterkategorier hvor man har å gjøre med den typiske gruppekriminalitet. *De sterkeste utslag skulle for så vidt kunne ventes i de yngste aldersklasser hvor gruppekriminaliteten er mest typisk.* (Jfr. tabell 12.)

Tabell 12. Tallet på delaktige i siktedes hovedforbrytelse. Pst.tall.

	1958		1959		1960	
	Minst 2	Minst 4	Minst 2	Minst 4	Minst 2	Minst 4
10—13 år	84	34	81	30	84	31
14—17 „	74	22	71	17	72	22
18—20 „	52	5	51	11	52	11
21—24 „	35	4	36	5	36	4

Særlig sterke utslag i statistikken må man formentlig kunne vente når det skjer en omlegning av reaksjonspraksis overfor de mest aktive ungdomsforbrytere — overfor kriminelle anstiftere og iherdige residivister som må forutsettes å representere en særlig stor kriminell smittefare. *En utstrakt bruk av betingede reaksjoner overfor de tyngst kriminelt belastede ungdomsforbrytere må antas å være en særlig virkningsfull demonstrasjon av den overbærenhet unge lovbytere kan regne med.*

Mest ekstremt ser man dette hvor det gjelder *kriminell bandevirksomhet*. En kriminell guttebande teller ikke sjelden 10—20 medlemmer — hyppigst i alderen under 18 år. De fleste av medlemmene er gjerne tidligere ikke registrert i Strafferegistret mens bandelederen eller de mest aktive i gjengen oftest har bak seg en rekke påtaleunnløtelser etter barnevernsloven — undertiden også en betinget dom eller to. (Jfr. ellers *Andreas Aulie*, NKÅ 1947—48 s. 33.)

4) Kriminalitetsutviklingen kan dog ikke vurderes alene på bakgrunn av sanksjonspraksis og barnevernspraksis. Uttrykket *reaksjonspraksis* må brukes i en videre betydning — omfattende alle slags reaksjoner som en lovbytter kan bli utsatt for. Bl. a. må det sees hen til *praksis i bruken av varetektsfengsel*, idet denne må antas å være av vesentlig betydning i såvel individual- som generalpreventiv henseende. (Jfr. *Anders Bratholm*, „Pågrepelse og varetektsfengsel“ s. 153 flg.)

Tabell 13. *Fengslede 14—24 åringer i forbrytelsessaker. (Pst. av siktede.)*

	1958		1959		1960	
	Kjen- nelser	Arre- stasjoner	Kjen- nelser	Arre- stasjoner	Kjen- nelser	Arre- stasjoner
14—15 år	6	28 (2.5 %)	11	31 (2.3 %)	7	26 (1.9 %)
16—17 „	30	64 (10 %)	64	102 (14 %)	64	95 (12 %)
18—20 „	92	158 (21 %)	104	176 (23 %)	105	173 (21 %)
21—24 „	156	224 (35 %)	127	206 (29 %)	138	206 (31 %)

I de yngste aldersklasser gjøres det meget sjelden bruk av varetektsfengsel. (Tabell 13.) Dette viser seg bl. a. derved at det i saker mot unge lovbrøyttere særlig hyppig må utferdiges tilleggs-siktelsler i anledning av nye lovbrudd forøvret mens deres sak var under etterforskning.

Nå har man ikke noen fullstendig fengslingsstatistikk for 50-årene, men statistikken for årene 1954 og 1955 viser en innskrenkning i bruken av varetektsfengsel overfor 14—17 åringene. (Tabell 14.)

Tabell 14. *Menn innsatt i varetektsarrest siklet for forbrytelser, 1954—55. (Prosent av straffbare.)*

	14—17 år	18—22 år	23 år —	Ialt	18 år og eldre
1954	43 (6,9 %)	250	1034	1597	1554 (47,8 %)
1955	45 (5,7 %)	273	1180	1498	1453 (45,0 %)

VII. 1) Etter dette synes kriminalstatistikken å gi gode holdepunkter for å anta at omlegningen av reaksjonspraksis omkring midten av 50-årene har vært av avgjørende betydning for kriminalitetsutviklingen. Den sterke stigning i antallet tyvsforbrytere under 18 år satte inn etter barnevernslovens ikrafttreden i 1954, og økningen i antallet 18—20 årige tyvsforbrytere satte inn etter endringen i reglene om betinget dom i 1955. (Illustrasjon 1.) Antallet barnevernsanbragte gutter over 14 år gikk både absolutt og relativt sterkest ned i årene 1954—55. (Tabell 9.) Antallet ubetinget fengselsdømte 18—20 åringer gikk sterkest ned omkring 1955 — fra 15 % i 1954 til knappe 8 % i 1956. (Tabell 7.) I aldersklassen 21—24 år gikk samtidig prosenten ubetinget fengselsdømte ned fra knappe 35 til 23.

Når virkningene av endringene i reaksjonspraksis ble sterkest i aldersklassen 14—17 år, må dette i første rekke sees i sammenheng med at man her ikke hadde noen margin å gå på: *Enhver nedgang i antallet institusjonsanbragte lovbrøyttere under 18 år betød at nye iherdige residivister fikk fortsette sin kriminelle virksomhet i sitt gamle miljø.*

2) Det er likevel et ufullstendig bilde statistikken gir av 50-årenes reaksjonspraksis. Kriminalsjefen i Oslo *Lars L'Abée-Lund* beskrev i 1955 praksis overfor den unge lovbryster slik: „Første gang får han advarsel⁸⁾, senere påtaleunntatelse — kanskje to eller tre ganger. Hvis han er så ung at hans sak kommer fore i Barnevernsnemnda, ender det med en formaning⁹⁾ av barnevernssjefen. Kun i de grovere tilfelle og meget sjelden blir det tale om dom og da som oftest betinget.“ (NKA 1955 s. 77.)

Dette var i 1955. Siden ble det føyet til ytterligere noen ledd i kjeden av betingede reaksjoner, og — enda viktigere — man fikk plassmangel i barnevernsinstitusjonene. *I 1955 var den lave anbringelsesprosent ennå et uttrykk for den nye barneverns-politikk. Siden stod myndighetene praktisk talt maktesløse overfor de yngste lovbrystere.*

Et illustrerende eksempel: En gutt født i 1942 begikk i løpet av årene 1954—56 — før fylte 14 år — 13 forbrytelser, vesentlig tyverier. Han ble av barnevernsnemnda besluttet anbragt i en spesialscole, men etter anke fra guttens foreldre ble nemndas beslutning omgjort av fylkesmannen. Hjemmet ble isteden stillet under tilsyn. I løpet av 1958 begikk gutten 14 tyverier, hvilket resulterte i 4 påtaleunntatelser etter barnevernsloven. Frem til august 1959 begikk han ytterligere 27 tyverier. Da barnevernsnemnda hadde erklært at den ikke så noen mulighet for i noenlunde nær fremtid å få gutten barnevernsanbragt, ble sak fremmet for retten. Her fikk han domsuttsettelse (d. v. s. betinget utsettelse med idømmelse av straff). Kort tid senere begikk han 4 grove tyverier og ble satt i varetektsfengsel. Til tross for at han var kun 17 år, ble det nå fremmet sak med påstand om arbeidsskoleanbringelse. Under tvil gikk byretten med på slik anbringelse, og foreldrenes anke til Høyesterett ble forkastet. Anken var vesentlig begrunnet med at en av guttens medskyldige — en 17 år gammel gutt med 3 påtaleunntatelser etter barnevernsloven og 1 domsuttsettelse for ialt ca. 50 forbrytelser — hadde sluppet med en straff av fengsel i 74 dager avsonet ved utholdt varetektsarrest. — Det kan tilføyes at begge guttene senere er dømt påny — den første til 2 betingede fengselsstraffer for tyverier forøvet h.h.v. under rømning fra arbeidsskolen og etter prøvetskrivning derfra.

Frithjof Gripne.

⁸⁾ „Advarsel“ vil her si en uformell påtaleunntatelse som ikke setter spor hverken i Strafferegistret eller i reaksjonsstatistikken.

⁹⁾ Som nevnt har barnevernsnemnda ikke hjemmel for å gi noen „formaning“, men i praksis er det *idag* visstnok alminnelig at nemndene både advarer og formaner de unge. — En annen sak er at en advarsel må antas å ha liten effekt når de unge er kjent med at myndighetene faktisk står maktesløse.